

В.М. ВІРЧЕНКО

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, Київ, МСП-1, 01001

НОВІ ЗНАХІДКИ РІДКІСНИХ ДЛЯ УКРАЇНИ МОХОПОДІБНИХ

Ключові слова: рідкісні мохоподібні, охорона, Україна

В останнє десятиріччя під час дослідження бріофлори України автором було знайдено (чи визначено у збірках інших колекторів) низку цікавих видів, серед яких є рідкісні для всієї країни, в тому числі нові для окремих її регіонів мохоподібні. Частина цих матеріалів вже опубліковано переважно як відомості про мохи заповідних об'єктів чи як результати критико-флористичного вивчення деяких таксонів. У даній статті йдеться про ті види, для яких, як правило, відомо не більше десяти місцезнаходжень в Україні. Назви таксонів у тексті подано за латинською абеткою; вони супроводжуються відомостями про екологію, поширення, частоту трапляння тощо. Автор висловлює щиру подяку всім, хто спонсорував його польові дослідження, товаришував під час них чи передав для визначення свої зразки мохів*.

***Aulacomnium androgynum* (Hedw.) Schwaegr.**

Цей мох поселяється у вогих загінутих місцях на гнилих пеньках, ґрунті та окоренках дерев. Один раз його наводили для Українських Карпат [8]. Зрідка трапляється на Поліссі, в Степу та в Криму [2]. Ми виявили з такого пункту: Івано-Франківська обл., Богородчанський р-н, біля с. Дзвиняч під Солотвином, осиково-березово-дубове рідколісся, на окоренку смереки, 12.05.1967, М.П. Слободян (визначений колектором як *Zygodon viridissimus* (Dicks.) Brid.).

***Bryum ruderale* Crundw. et Nyh.**

Зростає на лужних та слабокислих ґрунтах на полях, по краях доріг, відслоненнях вапняків. В Україні спочатку був відомий тільки з трьох місцезнаходжень в Степу [5], потім виявлений у окол. Києва [6]. Подаємо дані про першу знахідку цього виду в Лісостепу: Вінницька обл., окол. м. Калинівка, Медвідська лісова дача, по краях дороги в дубовому лісі, 13.06.1993. Слід сподіватися на подальші знахідки виду в нашій країні.

***Calyptogeia sphagnicola* (H. Arn. et J. Perss.) K. Mull.**

Зростає на оліготрофних болотах. В Україні до цього часу було відоме лише одне місцезнаходження виду: Івано-Франківська обл., Рожнятівський р-н, сфагнове болото під г. Яйце [8]. Нами знайдений: Закарпатська обл.,

* У тексті, де не вказано колектора, ним є автор статті.

Міжгірський р-н, окол. с. Синевир, хр. Пишконя, плав на озері Озірце (Гропа), 14.07.1996.

***Cladopodiella fluitans* (Nees) Buch.**

Трапляється на болотах у воді або серед сфагнових мохів. В Україні був відомий із Західного Полісся, Опілля та Карпат [7, 8]. У бріологічному гербарії Ін-ту ботаніки зберігається ще один зразок цього виду: Івано-Франківська обл., Верховинський р-н, Чивчинські гори, г. Криничний Фуратик, журавлинове болото на гребені, 24.07.1961, збір. К.О. Улична, визн. Д.К. Зеров. Нами зібраний: Закарпатська обл., Міжгірський р-н, окол. с. Синевир, хр. Пишконя, плав на озері Озірце, 14.07.1996.

***Cololejeunea rossettiana* (Mass.) Schiffn.**

Печіночник, що зростає на затієних вапняках. До цього часу було відомо чотири місцезнаходження в Україні: одне в Карпатах і три в Криму. Охороняється в Карпатському БЗ, Кримському ПЗ і занесений до Червоної книги України [11]. Подаємо два нові локалітети виду: Крим, Бахчисарайський р-н, окол. с. Соколине, в основі скель, 26.09.1969, М.П. Слободян (КВ, у зразку № 19167); Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н, окол. с. Привороття, ландшафтний заказник «Кармелюкова гора», у грабовому лісі на вапнякових скелях, 25.06.2003.

***Eurhynchium striatulum* (Spruce) B.S.G.**

Трапляється на затієних вапнякових скелях. Для України його наводили з Карпат (хребет Чорногора, Чивчино-Гринявські гори) та Криму [3, 8]. Нами виявлений: Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н, окол. с. Привороття, ландшафтний заказник «Кармелюкова гора», у грабовому лісі на вапнякових скелях, 25.06.2003 (разом із *Cololejeunea rossettiana*).

***Frullania fragilifolia* (Tayl.) Gott., Lindenb. et Nees.**

Зростає на корі дерев (ялиці, смереки, бука) та на скелях. В Українських Карпатах відомо близько десяти місцезнаходжень [8]. Знайдено вперше для рівнинної частини країни: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Устинівка, берег р. Перга, на затієному камінні в лісі, 11.09.2003.

***Hgrohypnum durisculum* (De Not.) Jamieson. (= *H. dilatatum* (Wils.) Loeske).**

Трапляється на камінні у гірських потоках. В Українських Карпатах відомий з трьох пунктів хр. Чорногора: ур. Кіз'ї-Улоги, під г. Говерла і на г. Брескул [8]. Нами знайдений: Закарпатська обл., Міжгірський р-н, окол. с. Синевир, на камінні у р. Терєблі, 14.07.1996 (разом з *Schistidium rivulare* (Brid.) Podr., *Hgrohypnum luridum* (Hedw.) Jenn., *Rhynchostegium riparioides* (Hedw.) Card.).

***Otodicerias fontanum* (B. Pyl.) Lindb.**

Вперше виявлений в Україні на підводному камінні у р. Тетереви поблизу м. Житомира (села Тригир'я та Фрисарка) [9]. За повідомленням О.О. Орлова ці місцезростання вже знищені — затоплені водою при створенні водосхови-

ща. Вдруге нами зібраний: Житомирська обл., Олевський р-н, окол. с. Устинівка, на зануреному каміні у р. Перга, 09.09.2003 (разом з іншими водними мохами — *Fontinalis antipyretica* Hedw. і *Leptodictyum riparium* (Hedw.) Warnst.).

***Orthotrichum gymnostomum* Bruch ex Brid.**

Епіфітний мох, досить рідко трапляється майже по всій території України [2]. Частіше його знаходили на корі старих осик та тополь. На такому ж субстраті його знайшли і ми: Запорізька обл., Куйбишевський р-н, окол. с.м.т. Розівка, заповідник «Кам'яні могили», на стовбурі тополі білої, 19.07.2003. Вид зростає разом з іншими представниками цього роду — *O. affine* Brid., *O. striatum* Hedw., *O. diaphanum* Brid. Це перша вказівка *O. gymnostomum* для степової смуги країни [4].

***Orthotrichum lyellii* Hook. et Tayl.**

Епіфітний мох, в Україні переважно відомий з нечисленних місцезнаходжень в Карпатах та Розточчі [2]. Недавно він також був знайдений на південних відроггах Подільської височини: Одеська обл., Фрунзівський р-н, окол. с. Павлівка, уроч. Соша, на стовбурі ясена в дубовому лісі, 10.10.2002.

***Pseudoleskeella tectorum* (Brid.) Kindb. ex Broth.**

Зростає на сухих скелях, рідко на стовбурах дерев; у нас відомий з Карпат та Криму [3, 8]. Нами визначений з такого пункту на Поділлі: Тернопільська обл., окол. м. Кременця, Кременецькі гори, відслонення вапняків на г. Маслятин, серпень 1998, В.А. Онищенко. Зауважимо, що нещодавно він знайдений також у центральній частині європейської Росії (Вологодська обл.). До цього в Росії він був відомий з Кавказу, Карелії та Півд. Уралу [13].

***Racomitrium elongatum* (Ehrh.) Frisvoll.**

Вперше для нашої країни його наводив А. Фрісволл [12]. Від *Racomitrium canescens* s. str. *R. elongatum* відрізняється човниковидноувігнутими у верхній частині листками, а від *R. ericoides* (Brid.) Brid. — відігнутими вниз гіаліновими волосками і квадратними чи короткопрямокутними крайовими надвушковими клітинами листка. При перегляді зразків *R. canescens* з біологічного гербарію Ін-ту ботаніки ми встановили такі місцезнаходження *R. elongatum*: Кримський заповідник, сосновий ліс з домішкою дуба, на ґрунті, 24.05.1963, Л.Я. Партика; Південний берег Криму, г. Аюдаг, дубовий ліс по дорозі на Фрунзенське, 11.09.1985, Л.Я. Партика; там же, г. Кагель, на ґрунті в дубовому лісі, 16.09.1985, Л.Я. Партика; Закарпатська обл., Тячівська округа, східний схил г. Стримба, уялинове рідколісся, 1500 м н.р.м., 29.06.1948, Є.М. Брадїс. Оскільки цей вид українські бріологи не відрізняли від *R. canescens* s. str., то він, можливо, є ширше розповсюдженим в Українських Карпатах та Гірському Криму.

***Riccia huebeneriana* Lindenb.**

Гігрофільний печиночник, до цього часу був відомий з Чернігівського [7] та Житомирського Полісся [10]. Нами зібраний: окол. м. Києва, Святошинське лісопаркове господарство, Межигірське лісництво, на березі ставка в лісі, 08.08.1990.

Sphagnum riparium Angstr.

Зрідка трапляється на болотах і в заболочених лісах Карпат та Західного Полісся [7]. На Поліссі, де він більш рідкісний, останній раз його збирали біля с. Вербівка Дубровицького р-ну Рівненської обл. [1]. Наводимо раніше невідомі в літературі місцезнаходження цього виду: Волинська обл., Маневицький р-н, окол. с. Софіянівка, на болоті в ялиново-сосново-вільховому лісі, 08.08.1949, збір. і визн. Є.М. Брадїс?; там же, Камінь-Каширський р-н, на пн. схід від с. Нові Червища, ур. озеро Шині, заболочений ліс, липень 1998, В.Л. Шевчик.

Таким чином, в результаті наших досліджень було встановлено 15 рідкісних для бріофлори України видів. З них *Cololejeunea rossettiana*, *Eurhynchium striatulum*, *Frullania fragilifolia* і *Pseudoleskeella tectorum* виявилися новими для рівнинної частини, *Racomitrium elongatum* — для Українських Карпат, *Bryum ruderales* вперше знайдено на території Лісостепу, а *Orthotrichum gymnostomum* — у межах Степу. Нами підтверджено зростання в Україні *Octodieras fontanum*, локалітети якого в окол. м. Житомира знищено. Зазначимо, що причини, які обумовлюють «рідкісність» згаданих мохоподібних, є різними. Це і застарілість ключів у вітчизняних визначниках, що не дає можливості правильно ідентифікувати таксони (особливо ті, які приймаються зараз у вузькому розумінні); малі розміри і стерильність деяких мохів, внаслідок чого вони пропускаються колекторами; локальне поширення малопорушених ценозів та деяких екоотопів. Зрозуміло, що охорони потребують види, приурочені до малопорушених та малопоширених місцезростає. Більшість з наведених нами таксонів зростає в межах існуючих заповідних об'єктів або ж трапляється на тих територіях, які планується взяти під охорону.

1. Бачурина А.Ф., Андриенко Т.Л. *Sphagnum riparium* (Sphagnaceae) на Україні // Ботан. журн. — 1982. — 67, № 11. — С. 1506-1508.
2. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів Української РСР. Вип. 3. — К.: Наук. думка, 1989.
3. Бачурина Г.Ф., Мельничук В.М. Флора мохів України. Вип. 4. — К., 2003.
4. Бойко М.Ф. Анализ бріофлоры степной зоны Европы. — Киев: Фитосоциодентр, 1999. — 180 с.
5. Вирченко В.М. Види секції *Erythrocarpa* Kindb. роду *Bryum* Hedw. у флорі УРСР // Укр. ботан. журн. — 1989. — 46, № 5. — С. 51-55.
6. Вирченко В.М. Бріофлора лесопарковой зоны г. Киева и ее изменение за последние 100 лет // Бріология в СССР, ее достижения и перспективы (Львов, сент. 1991): Сб. ст. — Львов, 1991. — С. 42-46.
7. Зеров Д.К. Флора печіночних і сфагнових мохів України. — К.: Наук. думка, 1964. — 356 с.
8. Зеров Д.К., Партыка Л.Я. Мохоподібні Українських Карпат. — К.: Наук. думка, 1975. — 231 с.
9. Лазаренко А.С. Определитель листовных мхов Украины. — Киев: Изд-во АН УССР, 1955. — 468 с.
10. Партыка Л.Я. Мохообразные // Полесский гос. заповедник. Растительный мир. — Киев: Наук. думка, 1986. — С. 153-162.
11. Червона книга України. Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.

12. Frisvoll A.A. A taxonomic revision of the *Racomitrium canescens* group (*Bryophyta*, *Grimmiales*) // *Gunneria*. — 1983. — 41. — P. 1-181.
13. Ignatov M.S., Suragina S.A. *Pseudoleskeella tectorum* (Leskeaceae, Musci) in the south-eastern European Russia // *Arctoa*. — 2000. — 9. — P. 21-24.

Рекомендуе до друку
С.Я. Кондратиук

Надійшла 14.01.2003

V.M. Virchenko

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

НОВЫЕ НАХОДКИ РЕДКИХ ДЛЯ УКРАИНЫ МОХООБРАЗНЫХ

В статье приводятся 15 видов редких для Украины мохообразных, из которых *Cololejeunea rosettiana*, *Eurhynchium striatulum*, *Frullania fragilifolia* и *Pseudoleskeella tectorum* оказались новыми для равнинной части страны. *Racomitrium elongatum* впервые найден в Украинских Карпатах, *Bryum ruderale* — в Лесостепи, а *Orthotrichum gymnostomum* — в Степи. Обсуждаются причины редкой встречаемости видов и вопросы их охраны.

V.M. Virchenko

M.G. Kholodny Institute of Botany,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

NEW FINDINGS OF RARE BRYOPHYTES FOR UKRAINE

Data on 15 rare Bryophyta species in Ukraine, including new for the plain part of the country *Cololejeunea rosettiana*, *Eurhynchium striatulum*, *Frullania fragilifolia* and *Pseudoleskeella tectorum*, are provided. *Racomitrium elongatum* is found for the first time the Ukrainian Carpathians, *Bryum ruderale* — for the Forest-Steppe zone and *Orthotrichum gymnostomum* — for the Steppe one. Problems of rarity and protection of rare species are discussed.